

ҒТАХР 18.49.07

ҚАЗАҚ БИІ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІ МЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫНЫҢ КӨРІНІСІ

З.А. Кастеева¹, С.Ә. Бәкірова²

¹ ҚР Халық әртісі, профессор

² өнертану ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы

^{1,2} «Хореография және мәдени-тынығу жұмысы» кафедрасы

^{1,2} Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан, email: samikosh_92@mail.ru

Мақалада қазақ ұлттық би өнерінің мазмұндық бағыты, сипаты және орындалу мәнері бойынша топтастырылып, зерттеледі. Хореография өнерінің соның ішінде қазақ биінің тарихында бидің барлығы дерлік халық шығармашылығынан нәр алғандығы қарастырылған. Қазіргі уақытта қазақ биінің даму жолдарын белгілейтін хореографиялық дәстүрге бай өте құнды би мұрасына айналып отыр.

Түйін сөздер: салт-дәстүр, әдет-ғұрып, қазақ би өнері, хореография, фольклор, рухани мәдениет

Қазақ халық биінің теориялық пайымының мәселесі, оның халық салт-дәстүрлерімен органикалық үндесуі тарапынан қаралады.

Зерттеушілер халық билері деп нақты бір ұлттың биін атайды. Аталған феноменнің интерпретациясы «ұлт» және «халық» түсініктерінің мазмұнының арасында тепе-теңдік белгісін қойылмайды немесе соңғысы әртүрлі тарихи кезеңдерде өзгеріп отырады деп санайды. Автордың пікірі бойынша этностың ертедегі өркендеу кезеңдерінде қалыптасқан және сол халықтың биі дәстүрінде түрлі нұсқалық негіздерді құрайтын халық биі этнопластикалық қалыптарда негізделген. Би мәдени көрініс ретінде өзіндік мәтінге ие. Ол өзінің ерекше ырғақты тілінің көмегімен сол этностың нақты бір мәдени-тарихи кезеңінің ерекшеліктері мен түрлері ретінде көрініс береді.

Қазақ халқының би өнері салт-дәстүрлермен, музыкалық фольклормен, өткізілген ойын-сайыстармен, отау құру әдет-ғұрыптарымен және т.б. тікелей байланысты. А.К. Кулбекова: «Ертедегі билердің көптеген канондық түрлері бізге жетпегенімен, халықтың есінде олардың мазмұндық тақырыбы, көптеген ұрпақтардың дәстүрлік қызығушылығы, би ырғағының майталмандары қалып қойды, немесе өнердің осы түрі қазақтарда қозғалыстар мен қимылдардың нақты бір жүйесімен шектелмеген. Фольклорды, материалдық мәдениеттің ескерткіштерін, жазба құндылықтарымызды, қазақ тілінің лексиконын оқу мынадай негіздеуге алып келеді - шамандық, ойын-сайыстық билер қазақ қоғамының рухани мәдениетін байыта отырып, ежелгі уақыттан қазіргі күндерге дейінгі даму үрдісін береді» - деп жазды [1; 45].

Халық дәстүрлері туралы айтар болсақ: күрделі, заңды әлеуметтік көрініс болып табылатын дәстүрлердің өміршеңдік мәселесін анықтау және олардың қоғам өмірінің барлық жағына әсері отандық және шетелдік танымал ғалымдардың зерттеулерінде көрініс тапқан. Олардың әрқайсысы халық шығармашылығындағы дәстүрлердің пайдаланылу мәселесінің теориясы мен практикасына өздерінің үлесін қосты.

М.С. Мағауов жүргізген зерттеулердің талдауы көрсетіп отырғанындай, «дәстүр» түсінігі көпқырлы. Зерттеушілер философиялық әдебиеттегі дәстүрлердің болуын анықтау мәселесінің үш негізгі жолын анықтады. Бірінші жолдың өкілдері (Э.А. Баллер, Э.С. Маркарян, В.Д. Плахов және т.б.) дәстүрді әлеуметтік заңдармен, топтық стереотиптермен, әлеуметтік-мәдени сабақтастықпен байланыстырады. Екінші жолдың өкілдері (С.А. Арутюнов, Ю.Б. Бромплей, И.В. Суханов және т.б.) «дәстүр» түсінігінің көлемін қоғамдық санамен шектейді. Үшінші жолдың өкілдерінің (Л.П. Буева, В.Б. Власова, В.А. Кочетов және т.б.) ойы бойынша дәстүр әлеуметтенудің және күнделікті өмірдің тәжірибесінің шығармашылық факторының құралы, заттық әлемнің адами қатынастарының және іс-әрекетінің көрінісі болып табылады.

Н.С. Сарсенбаевтың, В.Б. Власованың, Ж.К. Хайрушинаның жұмыстары халық салт-дәстүрлерін зерттеу мәселесіне, олардың заманауи мәдениеттегі орыны мен рөліне, мұралық құндылықтардың өзара әрекеті мен рухани инновацияларға, дәстүрлер мен жаңашылдықтардың, шығармашылықтың байланысына арналған.

Н.С. Сарсенбаев «дәстүр» мен «әдет-ғұрып» түсінігіне салыстыру жасайды. Ғалымның анықтауы бойынша **әдет-ғұрыптар** – «...қоғамдық пікір күшімен қорғалып, ұрпақтан ұрпаққа берілетін адамдардың қоғамдық мінез-құлқының, өмірі мен тұрмысының тарихи қалыптасқан аз немесе көп тұрақты нормалары. **Салт-дәстүрлер** - бұл тарихи тұрақты қалыптасқан және қоғамдық пікір күшімен қорғалып, ұрпақтан ұрпаққа берілетін адамдардың қоғамдық қарым-қатынасының барынша қамтылған нормалары мен ұстанымдары» [2; 15].

Халықтық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер адамдардың өндірістік әрекеті үрдісіндегі тұтынушылығынан туындайды. Адамдардың қоғамдық мінез-құлқындағы тұрақты нормалар мен ұстанымдарды бекіте отырып, олар үлкен танымдық маңызға ие. Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарда сол халықтың ұлттық бейнесі: тұрмысы, халықтың мәдениеті, балаларды және жастарды тәрбиелеудегі жалпы танылған қабылдауы, құралы мен әдісі көрініс табады (Н.С. Сарсенбаев, С.А.Үзақбаева, К.Ж. Қожахметова).

Осылайша, талдаулар «дәстүр» түсінігі, «әдет-ғұрып» түсінігіне қарағанда барынша ауқымды екенін көрсетеді. Ғалымдар «дәстүр» түсінігін түрлі мағынада қарастырады: 1) тұлғаның әлеуметтену құралы; 2) әлеуметтік-педагогикалық ортаның бөлімі; 4) тұлғаның қалыптасу факторы; 4) қалыптасқан өзара қарым-қатынастарды жүзеге асыру тәсілдерін жаңа ұрпаққа беру формалары.

Біздің зерттеуіміздің бағытын соңғы анықтау нақтылай түседі. Осы туралы бізге ғасырлар қойнауынан жеткен дәстүрлі қазақ халық билері растайды. Олардың мазмұнында дала халқының өмір сүру нақышы көрініс тапқан.

Қазақтардың дәстүрлі халық билері мазмұндық бағыты, сипаты және орындалу мәнері бойынша мынадай топтарға бөлінеді:

Салт жоралғы, әдет-ғұрыпты - «Бақсы ойыны», «Айқосақ» (бақсы билері), «Жезтырнақ» (жалмауыздың биі), «Буын би», «Жар-жар», «Қоштасу» (қалыңдықтың құрбыларымен қоштасуы), «Айда, былпым» (бойжеткен биі), «Келіншек» (бойжеткеннің бозбаламен биі), «Шалқыма» «биік өкшемен билеу).

Жауынгерлік-аңшылық - «Сайыс» (жекпе-жек), «Ақат» (ежелгі ерлер ырғағының мәтіні бойынша би), «Қылышпен би», «Мерген» (садақпен би), «Қоян-бүркіт», «Күсбегі - дауылпаз» (құс аулау және дауылпазбен билеу).

Тұрмыстық - еліктеушілік - «Өрмек би» (тоқымашылар биі), Ортеке (секіргіш-таутеке биі), «Қаражорға», «Тепең көк» (жүйріктің шабысы).

Топтық көпшілік – «Алқа-қотан» (бүйір мен бүйір), «Алтынай», «Кербез-би» «Ырғақты», «Қаз-қатар», «Балбырауын», «Көкпар», «Қосалқа», «Шашу» және т.б.

Қазақ билерінің барынша сипатты ерекшелігі олардың домбыра, кобыз және даңғыра әуенімен орындалуы болып табылады. Дәстүрлілік орындау жылдамдығында, буындар қозғалысында, қимылдар шалттығында байқалады. Ерлер биінде тұлғаның жинақылығы, ал әйелдер биінде белдің икемділігі мен қолдың қимылы міндетті. Кез-келген жігіт ат үстіндегі кәсіби ойынды жеңіл орындай алмайды. Осындай шеберлік тек дарынды бишіге ғана тән. Қазақ халық билері үшін алтыбақан теуіп, жалын айналасында түнгі топ болып ән салу дәстүрлі.

Қазақ музыкалық фольклорының арсеналында халық биінің дәстүрлі билер ырғағы - «күйлер биі» терминологиясы бар.

Өткен уақытта халық би өнерін көптеген суырып салма ақындар мен әншілер меңгерген. Олардың қатарында – «ағаш-аяқ» атанған танымал әнші Берікбол Көпенов, Шашубай Қошқарбаев, Жүнісбек Жолдинов, Қарсақ Қопабаев және тағы басқалар бар. Суырып салма ақындар-әншілер барлық мерекелерде, жәрмеңкелерде, сахналық көріністі билерде, бишілердің икемділігі мен күшін көрсететін би-ойындарда, пантомимо мен әзілдер қойылымында құрметке ие болған.

Өзбекәлі Жәнібеков халық ақыны, павлодарлық Жүнісбек Жолдинов туралы айтқанда, оның қозғалыстары мен қимылдарына бас иген. Ж.Жолдинов өзінің биінде бүркіттің шарықтап ұшуын, аңға түсуін, оның қырағы да қаһарлы көзқарасын, темірдей тырнақтарын, қанатының қағысын, басының маңғаз кейпін керметтей суреттей білген. Ол сонымен қатар, «Айқосақ», «Жезтырнақ», «Қылышпен би», «Бала бүркіт», «Қаза-қалмақ биі», «Күсбегі», «Алқа қотан» және т.б. өте шеберлікпен орындаған.

Қазақ халық билерінің дәстүрлілігін сипаттай отырып, қазақтардың этникалық мәдениетінің және өнерінің білгірі Ө.Жәнібеков өз естеліктерінде өзге мұсылман халықтарына қарағанда қазақ билерінің айырмашылығын, яғни бозбала мен бойжеткеннің қосарлана билеуін

ерекше атап көрсетті. Мысалы. «Келіншек», «Қоян-бүркіт» және т.б., алайда сол заманда далада би мектептері болмағаны бәрімізге аян. Жазба көздері куәландырғандай, кейбір рулардың, тайпалардың сарай сайқымазақтары мен күлдіргілері сынды өздерінің бишішеберлері (қулар) мен өзбек «масқарапаздары» сияқты өнерлі жігіттері болған.

Шымкент қаласында өткен пікірсайыс кешінде Мұхтар Әуезовтың аузынан есіткен халық биі «Ортекені» орындаушылардың, яғни апанға түскен тағы таутекені бейнелейтін ортекеші-бишілердің өнері туралы әңгімесі барыншы қызықты. Бұл бидің мазмұндық сызығы біздің заманымызға дейін жеткен бірқатар жартастағы суреттерде, аңыздарда кездеседі. Осылайша, фольклорды, замандастарымыздың естеліктерін, материалдық мәдениет ескерткіштерін, жазба деректерін, қазақ тілінің лексиконын оқығанымызда, халық билері: шамандық, ойын сайыс билері және т.б ерте заманнан бүгінгі күндерімізге дейінгі қазақ қоғамының даму үрдісінде бірге өріліп, оның рухани мәдениетін байытты және дәстүрлерді сақтай отырып, заманауи би мәдениетін дамытты.

Би қазақ халқы өнерінің ажырамас бөлігі болып табылады. Көркем еңбек әрекетін бейнелейді. Халық биі өз дамуының ұзақ жолында осы халыққа ғана тән, ерекше үйлесімділік тілімен берілетін қоғамдық өмірге үзбей ілесе жүрді, осы өмірді бейнеледі. Қоғамдық формация өз дамуының әрбір жаңа кезеңінде «жаңа дүниетаным қалыптарын, қоршаған орта шындығына жаңаша қатынас тудыра отырып, осы формация түріне тән оның ерекше, өзгеше көркем жаңаруларын тудырады» десе де, ұлттық үйлесімділік өзінің ерекше сипатын, ұлттық өзгешеліктерін сақтап қалды. Қазақ биі дамуының негізгі бағыттарын айқындауда бақсылық үлкен мағынаға ие болды. Қазақтардың діни дәстүрлерінде шаманизм үлкен орын алды. Бақсылардың зікірі туралы естеліктерден олардың міндетті түрде өзгеше билермен, айғаймен және өзіндік музыканың сүйемелдеулерімен қоса жүретіндігі туралы мәліметтер келтіріледі. Мифтік аңыз жетегіндегі бақсы биі былықтарды жойып, өмір үйлесімділігін қалпына келтіру мақсатын көздейді. Сонымен бірге ол бақсының сиқырлық рәсімдерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Соған сәйкес оның белгілі бір мақсаты шешімі бар, белгілі бір әрекетке бағындырылады. Бұл әрекеттер ру өміріндегі және жекелей әр адам өміріндегі әр түрлі оқиғаларға қатысты болды. Бақсылардың зікірі адамға нақты көмек қажет болған жағдайларда жүзеге асты. Қазақ халқының би мәдениеті, оның лексикасы тек қана халық әуендері, ырғақ арқылы қалыптасқан жоқ, ауыз әдебиеті арқылы, қолданбалы өнері, тілі, салт-дәстүрі арқылы қалыптасты. Халық мәдениеті тарихи-әлеуметтік жағдайларға байланысты қалыптасып, дамыды.

Халықтың рухани өмірінде бақсының рөлі зор болды. Өнердің әр түрін қамтитын бақсы ойынының барлық тәсілдері ұлттық психология мен мәдениеттің сипаттарын бейнеледі. Ол қоғамдағы барлық процестерге әсер етті. Бақсы барлық қоғамдық қағидалардың өлшемі, қоғамның барлық мүшелерінің еліктейтін тұлғасы болды. Осылайша ол қазақтардың барлық мінез-құлық және ойлау жүйесіне әсер етіп отырады. Оның тағы бір тұрақты қызметі - өнердің көптеген түрлерінің дамуына әсер етті.

Бақсы өнердің барлық түрлерін тамаша меңгерген. Бақсы өнерінің неғұрлым маңызды көркем жетістіктерінің бірі – бақсы фольклоры болып табылады. Халықтың рухани өмірінің бейнесі ретінде қызмет ететін фольклор халық мәдениетінде маңызды орын алады. Ол халықты басқарудың идеологиялық үлгісі халық, қоғам тұтастығын сақтаудың кепілі болды. Өзінің мағынасы бойынша, фольклор халықтың пәлсапасы, тарихы, әлеуметтік ғылымдары да болды. Біз халықтың ұжымдық шығармашылығы ретінде қабылдап үйренген фольклор біршама дәрежеде бақсылардың шығармашылық әрекеттерінің қорытындысы деп есептейді ғалымдар. Қалай болғанда да, бай, әдемі бақсылық фольклор жалпы фольклор мен халықтың рухани құндылығының бір бөлігі болып табылады.

Зерттеуші хореограф О.В. Всеволодская-Голушкевич: «...қазақтың ежелгі би түрінің бірі бақсылықпен байланысты болды», деп көрсеткен [3; 78]. Расында да, XIX-XX ғасырларда қазақтың бақсылық өнері салттық культке айналып, бұрынғы қалпын жоғалтып, анық мұсылмандық сипат алды. Бақсының музыкалық аспаптары, ырғақ, би қимылдары импровизациялық негізде болды. Көпшілік шаттық билері бақсылықтан ертерек болғандығы белгілі және ежелгі дәстүрді сақтаушы ретінде бізге жеткен бақсы ойынына негіз бола алған. Биологиялық-эмоциялық процестің өзіндік шегі ырғақ және әр түрлі ырғақтық формаларға негіз болды, сонымен қатар ұрпақтан-ұрпаққа жалғаса отырып жиналған пластикалық ырғақты би суреттемелері болған.

Би халықтың рухани мәдениетімен бірге дамыды. Адамзат ертеден өз ойын, сезімін, көңіл күйін, тілегін ым, қимыл арқылы білдірген. Этностың дәстүрлі өнері оның тарихынсыз қабылданбайтыны белгілі. Қазақ би синкреттік өнер түрі ретінде өзінің дамуында күрделі де ұзақ жолдан өтті. Таста қашалған қарапайым қимылдан бастап, күрделі билерге дейінгі кезеңінде әр түрлі пікірлер туғызды. Оған себеп болған бірден-бір жағдай осы би өнерінің уақытылы зерттелмей қалуы.

Қазақ халқының би өнері ерте заманда болғаны жөнінде көптеген тарихшылар, этнографтар, авторлар жазып қалдырған. Бұл мәселеге XIX ғасырдағы орыс жиһангерлері, Қазақстан зерттеушілері Л.П. Сарынова, Д.Т. Әбіров, Ө.Ж. Жәнібеков, О.В. Всеволодская-Голушкевич, А.А. Жолтаева, Т.О. Ізім, А.К. Кульбекова, А.Б. Шанкибаева т.б. еңбектерін арнады.

Әр түрлі тарихи кезеңдерді басынан өткерген қазақ халқының мәдени қалыптасуында би өнері олардың өмір сүрген ортасына, тұрмысына (мал бағу, жер өңдеу, аңшылық) байланысты дамыды. Көшпенділер күнге, жерге, отқа, суға табынып, барлығының иесі «Тәңірі» деп білді. Міне осыған орай ежелгі билердің қимыл әрекеті күнді дәріптеді. Бүгінгі күні Шолақтауының маңынан, Тамғалы және Саймалы-Тас шатқалдарында табылған тасқа қашалған суреттер осының дәлелі.

Қазақ биінің ырғақтық негізін еңбек құрады. Биде эмоциялық жағдайдан басқа ырғақ пен қимыл арқылы орбаз жасауда көркемдік негіз бар. Қазақ биінде эмоциялық жағдайы адамның психологиялық көңіл күйін күшейтіп, көркем образдар жасауға мүмкіндік туғызды.

Белгілі ғалым Л.С. Выготский: «Өнер тек қана сезім бар жерде ғана тумайды, сезімді беру үшін шығармашылық ой қажет, оны іске асыру қажет сонда ғана өнер туындайды» - деп жазды [1; 13].

Ж.Ж.Новерр: «Адамның қиялы шығарманы қалыптастырғанда өзінің өмір салтымен, бүгінгі күн шындығымен байланыстыра отырып, «әсемдік» заңдылығына сүйенері белгілі. Дегенмен, күрделі шығармашылық (психофизикалық процесте) арқылы би образын жасауда қиял негізгі күш болып қалды» - деп тұжырымдайды [4; 31].

Би өнерін өміріне серік еткен жандардың ойынша, би адамның поэтикалық түр алған эмоциялық жағдайын көрсетуі. Міне, осы жағдай ежелгі заманнан бастау ала отырып, дәстүрлі және кәсіби би өнерін, поэзияны, аспаптық музыканы туғызды.

Бейнелеу өнері адамның қоғамдағы қарым-қатынасын білдіретін формалардың бірі болды. Адам өз шығармашылығы арқылы тек өзін ғана көрсетіп қойған жоқ, өзінің эмоционалды-пластикалық мүмкіншілігі арқылы өзін қоршаған ортада болып жатқан дүниелерді поэтикалық образдар арқылы көрсете алды.

Синкреттік әсерлі-драмалық би сөзбен қарым-қатынас жасау формасының бірі ретінде дәлірек айтсақ (тек қана ырғақпен ғана емес өлеңнің сөзімен де үйлесімділікте болады) өмір суреттерін көрсетуде ым, әсерлі бейнелеу қозғалыстарының да қарым-қатынас жасауда ақпараттық негіз бар.

О.В. Всеволодская-Голушкевич қазақ биінің қалыптасып, даму процесін ғылыми тұрғыда қарастырды. Ол «Би өнері арқылы адам баласының өміріндегі барлық әсемдікті, асқақтықты, трагедиялық көңіл күйін, күлкілі жағдайын көрсете алады. Бұл жағдайлар қазақ биінің тарихи қалыптасып даму кезеңдерінің көпқырлылығын түсінуде айырықша маңызды. Тарихи мәдени құндылықтарды игеру үшін біздің замандастарымыздың рухани қажеттілігін оятуда және кәсіби борышын орындауда» - деген болатын [3; 78].

Би шығармашылығының қалыптасу феномены тарихи кезеңнің адам баласының ойы арқылы образға айналуы болды. Адамның ішкі дүние танымы өзінің өмір сүріп жатқан қоршаған ортасын образды түрде қабылдады. Бұл қоғамның ерте кезеңде қалыптасуында би шығармашылығына үлкен эмоциялық күш берді.

Көптеген қағида түріндегі ежелгі билер көп тарихи себептердің әсерінен қазіргі күнге жетпеген.

Бірақ ертедегі билердің сюжеттік тақырыптары мен мазмұндары сақталып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған дәстүрлі қимылдары халық жадында қалып қойған. Қазақ халқы би үйлесімділігінің идеалары мен дәстүрлерін өз рухани құндылықтарының қатарына қосып, ғасырлар бойымен алып өтті.

«Қазақ халқының би өнері көп ғасыр бойы «екінші кезекте» дамыды. Бұл көшпенді тұрмысқа байланысты болды, онда қоғам өмірінде толық әрі сан салалы дамуға халық ауыз әдебиеті де ие болды. Ән мен сөз көшпенділердің бүкіл өмірін камтиды, кейін қоғам санасына

сіңіп кететін, жеке толғақты мәселелердің бәрін өз бойына жинақтады. Осы функциясымен музыка қазақ қоғамының рухани дамуының өзегі болды. Бұндай арасалмақта, әрине, би тек ерекше, қуанышты оқиғалармен байланысты жағдайларда ғана көрініс тапты» [5,18].

Көп адам қатысатын би актілерінде де оны аздаған адамдар ғана тамашалай алатын, ал музыка мен сөз көпшіліктен қолдау тауып, бүкіл далаға тарап жататын. «Қазақстанның әр түрлі аймақтарында қоғамдық жәрмеңкелер, ал кейін театрлық көріністер қойылатын орындар ұйымдастырылғанда, би өнерінің көпшілікке танылу беталысы қоғам өмірінің басқа сапалық деңгейге ауысуымен шұғыл өзгере бастады. Өздерінің би шеберлігін қалың жұрт алдында көрсету әр түрлі шеберлердің би үйлесімділігінің дамуымен өзара баюына әсерін тигізді. Сонымен қатар, Қазақстанның әр аймағынан келген орындаушылардың би шеберліктері, кейде бір-бірінің шығармашылықтарымен таныс болмаса да, бірдей бейнелілікпен сарынға бағындырылатын. Бұл жерде халық би өнерінде өзіндік із қалдырған қазақтардың ақындық-музыкалық өнерін атап айту керек» [6,18]. «Қоштасу», «Жар-жар» т.б тұрмыс-салттық билермен қатар қазақ қыздарының ибалылығын, сұлулығын, бейнелейтін «Шолпы» биі.

Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып, жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін?-

деп ұлы ақын Абай жырларына арқау болса, би өнерінде де З.Райбаевтың шығармашылығымен қазақ қыздарының үлкен бір тәрбие мектебі бұрым мен шолпы әсем кимылдармен «Шолпы» биінде де суреттеледі. Әр нәрсеге мән бере қараған ойлы халқымыз сұлудың көркі шаш, шаштың көркі шаштеңге деп есептеген. Ұлт мәдениетінде әр бойжеткенді шашы мен бойына қарап бағалаған. Ұзындығы тілерсек соғатын, алтын, күміс, шолпы тағылған сұлу бұрым бойжеткен көркін одан әрі арттыра түседі. Иесі қозғалғанда, олар әсем дыбыстар шығарып, сұлу қыз, кермаралдай керілген кербез келіншектердің әсем жүрісіне үн қосып, ару сыны мен сымбатын одан әрі ажарлай түседі. Мұндай сұлуды қазақтар: «Сыңғырлай күлкісіне шылдырлаған шолпысы үн қосады» - деп ардақтаған.

«Би шығармашылығындағы ұлттық ойындар тақырыбы бұл билердің қай ұлттыкі екендігіне айғақ болады. Ойын тақырыптары зерттеліп отырған ұлыстың еңбек және рухани әрекеттері мен тұрмысының көп жақтарын қамтиды. Бұған оның көпшілігінің көшпенді ортада пайда болып, «өзінің тақырыбымен, ұсақ-түйегімен, өткізілу уақыты және орнымен, өзінің барлық құрылымымен көшпелі малшылардың дүниетаным ерекшелігін және материалдық мәдениетін бейнелеуі әсер етті» [7; 25]. Уақыттың, қоғам өмірінің өзгеруімен тікелей байланысты ойынның түрі мен мазмұны да өзгерді. Ойын-сауықтар көркем-эстетикалық қызметімен бірге мынадай міндетті және қоғамдық қызметтерді қоса атқарды: тәрбиелік, әскери –спорттық, рәсімдік, қарым-қатынастық және т.б. Әсіресе, ойындар бірнеше жақын ауылдардың тұрғындары жиналатын мерекелер кезінде жиі өткізіледі. Өртүрлі ру өкілдері арасында ең жақсы әнге, күйге, ең күшті палуанға, жігітке, ең үздік бишіге сайыстар өткізілді. Көңіл көтеру биін орындаушылар тікелей би үстінде кез келген сюжетке, кез кеген әуенге лайықты қолма-қол ойлап шығарып отырды. Қолма-қол шығарылатын билердің сюжеттері өртүрлі болды. Қоршаған орта мен тұрмыстағы әр түрлі жағдайларды бақылау оларға тақырып тауып беріп отырды. Тұрмыстық сюжетке құрылған билер көбінесе комедиялық сипатқа ие болды: пантомималық билерде ашқарақтар, жалқаулар мен өзге адам бойындағы – жағымсыз қылықтар күлкіге айналдырылды. «Қыз қуу», «Алтыбақан», «Ақсүйек», т.б. ойындары қыздар мен бозбалалардың өзара таныстығына, бір-бірін түсінуі мен достықтарына әсер етті. Өзінің ұлттық ерекшелігін сақтай отырып, тарих үшін өте қысқа мерзімде қазақ би өнері оның жанрының алуан түрлілігіне, кәсіби би тілінің қалыптасуына, бидің композициялық шешіміне әсер еткен, әлемдік хореография жетістіктерін өз бойына сіңіре алды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кульбекова А.К. Формирование профессионального мастерства хореографов в вузах и учреждениях культуры и искусств Казахстана: системный подход. Автореф...дисс..д.п.н. Москва, 2009 .
2. Сарсенбаев Н.С. Традиции и обычаи в развитии. Алма –Ата: Казахстан, 1974.
3. Всеволодская-Голушкевич О.В. Баксы ойыны. Алматы, 1996.

4. Новерр Ж.Ж. Письма о танце. Москва, 2007.
5. Ізім Т.О., Кульбекова А.К. Қазақ бийн оқытудың теориясы мен әдістемесі. Алматы, 2015.
6. Қышқашбаев Т., Шаңқыбаева Ә., Жұмасейітова Г., Мамбетова Л., Мусина Ф. Қазақстан хореографиясының тарихы. Алматы, 2005.
7. Тлеубаева Б., Тлеубаев С. Қазақ халқының тұрмыстық салт-дәстүрінің тәрбиелік мәні. Шымкент, 2013

КАЗАХСКИЙ ТАНЕЦ – ОТРАЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ КАЗАХСКОГО НАРОДА

З.А. Кастеева¹, С.А. Бакирова²

¹Народная артистка РК, профессор

²магистр искусствоведения, ст. преподаватель

^{1,2} кафедра хореографии и культурно-массовой работы

^{1,2} Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

email: samikosh_92@mail.ru

Статья посвящена содержанию, характеру и исполнительской культуре казахского национального танцевального искусства. Считалось, что в искусстве хореографии, включая историю казахского танца, все танцы происходят из народного творчества. В наше время он является ценным явлением, богатым хореографической традицией, которая знаменует собой развитие казахского танца.

Ключевые слова: традиции, обычаи, искусство казахского танца, хореография, фольклор, духовная культура

KAZAKH DANCE: A REFLECTION OF THE TRADITIONS AND CUSTOMS OF THE KAZAKH PEOPLE

Z.A. Kasteeva¹, S.A. Bakirova²

¹ People's Artist of the Republic of Kazakhstan, Professor

² Master of Arts, senior lecturer

^{1,2} Department of Choreography and Cultural Work

^{1,2} Kazakh State Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan, email: samikosh_92@mail.ru

The article is devoted to the content, character and performance of the Kazakh national dance art. It was considered that the art of choreography, including the history of Kazakh dance, all dances stem from popular folk art. Nowadays it has become a very valuable source, rich in choreographic tradition, which marks the development of Kazakh dance.

Key words: traditions, customs, the art of Kazakh dance, choreography, folklore, spiritual culture

Редакцияға 02.02.2019 қабылданды.